Veli-Pekka Lehtola LAUSUNTO 5.2.2023

Giellagas-instituutti

PL 1000, 90014 Oulun yliopisto

Eduskunnan perustuslakivaliokunta

Asia: Professori Veli-Pekka Lehtolan asiantuntijalausunto hallituksen esityksestä eduskunnalle laeiksi saamelaiskäräjistä annetun lain ja rikoslain 40 luvun 11 §:n muuttamisesta

Viite: Eduskunnan perustuslakivaliokunnan asiantuntijalausuntopyyntö 20.12.2022: HE 274/2022 Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi saamelaiskäräjistä annetun lain ja rikoslain 40 luvun 11 §:n muuttamisesta

Kiitän mahdollisuudesta antaa eduskunnan perustuslakivaliokunnalle asiantuntijalausunto saamelaiskäräjälakiesityksestä. Työskentelen Oulun yliopiston Giellagas-instituutissa, jolle opetusministeriö on antanut valtakunnallisen vastuun niin saamen kielten kuin saamelaisen kulttuurinkin ylimmästä opetuksesta ja tutkimuksesta Suomessa. Saamelaisen kulttuurin professorina olen seurannut 1990-luvulta lähtien vellonutta saamelaiskäräjälakia koskevaa kiistaa, joka on leimannut vahvasti suomalaista keskustelua saamelaisuudesta ja saamelaisten oikeuksista usein hyvin kielteisellä tavalla. Samaan aikaan saamelaisen kulttuurin alalla on tapahtunut paljon myönteistä kehitystä, kun esimerkiksi saamelaistaiteet ja -taiteilijat ovat tulleet kansainvälisestikin tunnetuiksi. Siksi saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksia koskevan prosessin jähmettyminen pitkäaikaiseksi kiistaksi on erittäin haitallista niin Suomelle oikeusvaltiona, saamelaisten ja suomalaisten suhteille kuin saamelaisten oman yhteiskunnan kehitykselle.

Käsillä olevan lakiehdotuksen hyväksyminen on merkittävä edistysaskel kaikilla näillä tasoilla. Hallitus korostaa perusteluissaan sitä, että uudistetun lain myötä suomalainen lainsäädäntö olisi sopusoinnussa kansainvälisten ihmisoikeussopimusten kanssa ja ottaisi huomioon kansainvälisen oikeuden tasolla viime vuosikymmeninä tapahtuneen kehityksen, jonka suhteen aiempi saamelaiskäräjälaki on vanhentunut. Tämä on olennainen lähtökohta. Yhtä tärkeänä pidän saamelaisten ja suomalaisten suhteiden kehitystä, jota ongelmallisen lainsäädännön aiheuttama vellonta koko 2000-luvun alkupuolen ajan on vahingoittanut ja lisännyt jopa vihapuhetta saamelaisia kohtaan. Jos asiaa ei ratkaista, sama vellonta uusiutuu tulevilla hallituskausilla. Toisaalta hyvin epävarmaa on, millainen on saamelaiskäräjien tulevaisuus saamelaisten itsemääräämisen toteuttajana, jos lakiuudistusta ei hyväksytä. Monimutkaisen ja kiistanalaisen asian siirtäminen eteenpäin ei tee sen ratkaisemista helpommaksi tai poista valtion vastuuta siitä, että Suomen perustuslain mukaan saamelaisilla on oikeus itsemääräämiseen. Myös asian ratkaisematta jättäminen on ratkaisu.

On selvää, että myös esimerkiksi valtion, saamelaiskäräjien ja kolttasaamelaisten kyläkokouksen yhteisellä totuus- ja sovintokomissiolla olisi paljon paremmat toimintaedellytykset, jos lakiehdotus hyväksytään. Se oikaisisi mielikuvaa kaksinaisesta politiikasta, jossa valtio nyt näyttää toisella kädellään suorastaan sabotoivan saamelaisten itsemääräämistä, toisella kädellään ojentavan “totuutta ja sovintoa”. Saamelaiskirjailija Niillas Holmberg on todennut, että saamelaiskäräjälain muutoksessa on “vaakalaudalla kokonaisen saamelaissukupolven luottamus Suomen valtioon” (Kaleva 5.2.2023).

Koska uskon esimerkiksi Saamelaiskäräjien ja Hannele Pokan lausuntojen paneutuvan juridisiin kysymyksiin, itse saamelaisen yhteiskunnan, sen historian ja nykyisen saamelaispolitiikan tuntijana käsittelen omassa lausunnossani niitä taustoja ja vaikutuksia, joita aiemman lainsäädännön

ongelmakohdat ovat aiheuttaneet erityisesti 2000-luvun kuluessa. Siksi keskityn nimenomaan lakiesityksen kohtaan 3§, joka koskee oikeutta tulla merkityksi saamelaiskäräjien vaaliluetteloon.

Lakiesityksessä korostetaan aivan oikein saamelaisten asemaa alkuperäiskansana, jolle kuuluu itsemääräämisoikeus saamelaisten kotiseutualueella omien kieltensä ja kulttuuriaan koskevan itsehallinnon avulla. Valtion taloudellinen vastuu on määritelty selkeästi ja lakimuutoksen toivotaan turvaavan riittävät resurssit saamelaiskäräjien toiminnan turvaamiseksi. Pykälissä 5-8 on tärkeä ehdotus, että saamelaiskäräjät antaa suoraan eduskunnalle vuosittaisen kertomuksen, joka voi sisältää ehdotuksia saamelaisten oikeuksien turvaamiseksi tarvittavista toimenpiteistä.

3 § Oikeus tulla merkityksi vaaliluetteloon

Saamelaiskäräjistä annettua lakia on yritetty uudistaa jo useammalla vaalikaudella, mutta se ei ole onnistunut. Nyt tehty muutosesitys on kompromissi, jossa saamelaiskäräjät on tinkinyt omista tavoitteistaan. Siksi sitä ei tulisi heikentää nykyisestä, vaan muutos olisi suotavaa tehdä esityksen mukaisesti, niiden muutosten kanssa, joita saamelaiskäräjät ehdottaa. Lakiehdotuksen mukaan oikeus määritellä omat jäsenensä kuuluu saamelaiskäräjien itsemääräämisoikeuden piiriin. Toisin kuin nykyinen laki, uusi saamelaiskäräjälakiehdotus ei määrittele, kuka on saamelainen, vaan kenellä on äänioikeus.

Uudistus tekee Suomen saamelaismäärittelyn samantyyppiseksi kuin muissa Pohjoismaissa, ja määrittelyssä käytettävien objektiivisten edellytysten muotoilussa onkin huomioitu parafoidun pohjoismaisen saamelaissopimuksen yhteispohjoismainen määritelmä. Hyvänä ehdotuksena pidän sitä, että vaaliluetteloon merkitsemistä koskevassa prosessissa ensimmäisenä varsinaisena muutoksenhakuasteena toimisi itsenäinen ja riippumaton muutoksenhakulautakunta. Sen päätösten mahdollisista yhdenvertaisuusrikkomuksista voi valittaa Korkeimpaan hallinto-oikeuteen.

Tausta lainmuutoksen tarpeelle. Suomi on Norjan ja Ruotsin tavoin lähtenyt parantamaan saamelaisten asemaa yhteistyössä saamelaisten kanssa jo 1950-luvulta lähtien yleensä valtion sisäisenä kysymyksenä. Myös edustuksellista saamelaisinstituutiota on kehitetty sidoksissa valtionhallintoon. Lainsäädännössä on 1970-luvulta lähtien tapahtunut saamelaisoikeuksien kannalta myönteisiä muutoksia. Ensimmäisenä kaikista pohjoismaista Suomessa perustettiin edustuksellinen elin eli saamelaisvaltuuskunta vuonna 1973. Sen toimintaa vahvistettiin perustamalla Suomen saamelaiskäräjät vuonna 1995. Lainsäädännön kehittyminen paransi saamelaisten suhteita valtioon ja johti saamen kielten aseman kohenemiseen esimerkiksi saamen kielilain myötä 1992.

Saamelaisten itsemääräämistä pyrittiin kehittämään vuonna 1995 säädetyllä lailla saamelaisten kulttuuri-itsehallinnosta ja saamelaiskäräjien toiminnasta. Sen jälkeen saamelaisille edullisen lainsäädännön kehitys on kuitenkin hidastunut tai jopa tyrehtynyt. Kuten Juha Guttorm on tutkimuksessaan osoittanut, alun perin saamelaisten itsehallintoa vahvistavaa lainsäädäntöä piti kehittää dynaamisesti. Näin ei ole kuitenkaan tapahtunut. Tämä on osaltaan lamaannuttanut saamelaiskäräjien toimintaa. Tilannetta ei ole helpottanut saamelaiskäräjälain aiheuttama kiista, joka vaatii paljon energiaa, eikä se, että saamelaiskäräjien toiminnan uskottavuutta on pyritty heikentämään syyttämällä sitä esimerkiksi syrjinnästä. Vaikka tällaiset väitteet on kumottu useissa tutkimuksissa, kielteisten mielikuvien leviäminen ja tahallinen levittäminen on ollut raskasta saamelaiskäräjien jäsenille ja työntekijöille. Valtiollisena organisaationa se on jäänyt hyvin yksin puolustautumaan näiltä syytöksiltä.

Vaikka valtion panostus esimerkiksi saamen kielten edistämiseen on ollut merkittävää esimerkiksi kielipesien rahoituksen ansiosta, saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksien ja itsemääräämisen kehittäminen on aiheuttanut vastustusta. Tämä on suorassa yhteydessä saamelaisten oikeuksien ja vaikutusmahdollisuuksien (todelliseen tai oletettuun) lisääntymiseen, joka aiheutti 1990-luvulta lähtien ristiriitoja paikallisella ja myöhemmin myös valtakunnallisella tasolla.

Eniten kiistaa on tuottanut Suomen valtion pyrkimys ratifioida kansainvälisen työjärjestö ILO:n sopimus alkuperäiskansojen suojelemiseksi, josta on Suomessa väitelty jo yli 30 vuotta. Sopimus ratifioitiin jo vuonna 1990 Norjassa, jossa se on johtanut vaiheittain saamelaisten itsehallinnon vahvistumiseen, kuten myös lisännyt paikallisten oikeuksia Finnmarkissa. Sen sijaan Suomessa pelkästään keskustelu ILO-sopimuksen ratifioinnista on herättänyt kovaa vastustusta ja poliittista liikehdintää, jossa on oltu huolissaan paikallisten suomalaisten etujen heikentymisestä, esimerkiksi siitä, että valtion maat siirrettäisiin saamelaisten omistukseen. Alkuperäiskansojen oikeuksien usein virheelliset tulkinnat ja käsitteiden tietoinenkin hämärtäminen on ollut saamelaisoikeuksien vastustajien taktiikoita. He ovat ottaneet käyttöön saamelaiskäsitteitä imitoivia ilmaisuja kuvaamaan ryhmäänsä, kuten ”lappalaiset”, ”metsäsaamelaiset” ja ”statuksettomat saamelaiset”. Tutkimuksissa heitä on nimitetty *uuslappalaisiksi*. Heidän ristiriitaista asennettaan kuvaa se, että he ovat yhtä aikaa vastustaneet saamelaisten uusia oikeuksia ja saamelaiskäräjiä, mutta pyrkineet myös saamelaiskäräjien äänestysluetteloon saadakseen mahdollisia etuja.

Ongelman ydin. Kiistan kärjistymisen on mahdollistanut vuoden 1995 saamelaiskäräjälakiin sisältyvä ns. lappalaiskriteeri, jonka alkuperäinen tarkoitus kääntyi itseään vastaan eduskunnan perustusvaliokunnan käsittelyssä. Saamelaisten oma määrittely eli tunnistaminen yhteisönsä jäseneksi on aina perustunut kieliperustalle eli sille, että henkilö kuuluu elävään saamelaisyhteisöön. Tämä oli lähtökohtana ensimmäiselle säädöspohjaiselle saamelaisen määritelmälle saamelaisvaltuuskunnasta annetussa asetuksessa (824/1973). Vuonna 1991 määritelmä nostettiin lain tasolle säädettäessä laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa (516/1991). Lain mukaan saamelaisella tarkoitetaan henkilöä, joka pitää itseään saamelaisena, edellyttäen että hän itse tai hänen vanhemmistaan tai isovanhemmistaan ainakin yksi on oppinut saamen kielen ensimmäisenä kielenään. Henkilön ei siis itse tarvitse osata saamea, kunhan yhteys kieliyhteisöön on vähintään isovanhempien sukupolvessa.

Saamelaiskäräjistä annetussa laissa (974/1995) saamelaisen määritelmää väljennettiin. Kielellisen kriteerin lisäksi saamelaiseksi katsottiin myös maa-, veronkanto- tai henkikirjassa tunturi-, metsä- ja kalastajalappalaiseksi merkityn henkilön jälkeläiset, vaikka kielellinen kriteeri ei heidän osaltaan täyttyisikään. Tämän ns. lappalaismääritelmän piti siis alkujaan olla vain kielikriteeriä täsmentävä ja täydentävä kohta. Siksi pykälässä mainittuihin rekisterimerkintöihin perustuvaa saamelaisuutta oli tarkoitus asetuksella täsmentää siten, että vanhempiin kuin vuoden 1875 luetteloihin tehtyjä merkintöjä ei näyttövaikeuksien välttämiseksi otettaisi lukuun. Saamelaiseksi hakeutuvan tosiasiallinen yhteys saamen kansaan haluttiin näin varmistaa.

Eduskunnan perustuslakivaliokunta katsoi kuitenkin, ettei laki oikeuta säätämään asiasta asetuksella. Se ei myöskään pitänyt tarkoituksenmukaisena lisätä lakiin asetuksenantovallan antavaa säännöstä (PeVM 17/1993 vp). Saamelaisvaltuuskunta ei tässä vaiheessa enää päässyt vaikuttamaan asiaan. Niinpä lainkohdan tulkinta jäi avoimeksi, eli jokainen, joka pystyisi löytämään oman esivanhempansa lapinkylän osakkaana satojakin vuosia sitten, voisi hakea äänioikeutta. Täsmentäväksi tarkoitettu kriteeri nousi siis jopa hallitsevaksi tai ainakin eniten riitaa aiheuttavaksi. Laki synnytti epäsuhdan, kun alkuperäinen pääkriteeri eli kieliyhteys jäi kapeammaksi kuin historiallinen määrittely.

Tämä johti repivään kiistaan, joka on jatkunut sen jälkeen pian 30 vuotta. Saamelaiskäräjien äänestysluetteloon alkoi hakeutua henkilöitä, jotka esimerkiksi vuonna 1999 ruuhkauttivat Oulun maakunta-arkiston tutkijapalvelut, kun mahdollisia lapinkylien osakkaita jopa 1600- ja 1700-luvuilta haetutettiin asiakirjoista. Saamelaiskäräjien vaalilautakunta on noudattanut saamelaisten omaa jäsentensä tunnistamisen menettelyä, ja pelkästään historiallisiin asiakirjoihin perustuvat hakemukset on johdonmukaisesti hylätty. Henkilöillä on kuitenkin ollut valitusoikeus Korkeimpaan hallinto-oikeuteen.

Kestämättömäksi tilanteen ovat tehneet KHO:n vaihtelevat linjaukset saamelaismääritelmään oikeuskäytännössään. Ensimmäisten 15 vuoden aikana KHO nojautui saamelaisten omaan määrittelyyn ja noudatti lain henkeä eli lähti siitä, että saamelaisilla oli oikeus itse määrätä jäsenistään. Esimerkiksi päätöksessä KHO 1999:44 se katsoi, että saamelaiskäräjälakia ei voitu tulkita pelkästään sanamuodon perusteella, vaan tulkinnassa oli otettava huomioon saamelaisille alkuperäiskansana turvatut oikeudet kieltään ja kulttuuriaan koskevaan kulttuuri-itsehallintoon. Niinpä hakija ei saanut äänioikeutta pelkästään vuoden 1762 maakirjaan merkityn lappalaisen jälkeläisenä.

Sen sijaan vuonna 2011 KHO muutti linjaansa, kun se ”kokonaisarviointiin” vedoten alkoi määrätä vaaliluetteloon ihmisiä ohi saamelaiskäräjien päätösten. Lappalaiskriteeri ulotettiin aiempaa kauemmaksi, ja henkilö voitiin merkitä vaaliluetteloon, jos hän löysi yhdenkin esi-isän vanhoista asiakirjoista. Nyt saamelaisuutta pähkäili suomalainen tuomioistuin, jonka tiedot alkuperäiskansojen tavoista tunnistaa jäsenensä voi vain arvailla. Huomiota kiinnitettiin etnisyyden kannalta toisarvoisiin seikkoihin kuten siihen, harjoittiko henkilö hillastusta tai kuinka uskottavasti hän kuvasi tuntevansa saamelaisperinteitä. Laki ei kuitenkaan sisällä KHO:n soveltaman kokonaisarvion mahdollisuutta, eikä saamelaiskäräjät ole itse lähtenyt arvioimaan yksittäisten henkilöiden kulttuurista kompetenssia.

Vuodesta 2011 lähtien KHO on vastoin saamelaiskäräjien tahtoa hyväksynyt Suomen saamelaiskäräjien vaaliluetteloon yhteensä 161 henkilöä. Esimerkiksi Saamelaisneuvoston mukaan tämä on suuri määrä, kun vuoden 2019 vaaliluettelossa oli yhteensä vajaat 6000 ihmistä. ”Suhde on sama kuin ei-suomalainen elin antaisi vaalikelpoisuuden Suomen eduskunnassa noin 130 000 henkilölle.” Saamelaisneuvoston mukaan tämä vähittäinen lisääntyminen voi vaikuttaa ratkaisevasti saamelaiskäräjien kokoonpanoon ja legitimiteettiin sekä johtaa saamelaisten pakkosulattamiseen Suomessa.

Kaiken kaikkiaan uusi linja on vienyt umpikujaan. YK:n ihmisoikeuskomitea on todennut KHO:n päätökset mielivaltaisiksi sekä saamelaisten itsemääräämisoikeutta ja ihmisoikeuksia loukkaaviksi. YK vaatii valtiota korjaamaan tehdyt virheet sekä varmistamaan, etteivät ne toistu. Pyrkimykset saamelaiskäräjälain muuttamiseksi vastaavat tähän vaatimukseen.

Sorrettu vähemmistön vähemmistö? Saamelaiset pitävät tätä vuosikymmeniä jatkunutta prosessia saamelaiskäräjien valtaus- tai suomalaistamisyrityksenä, joka on jo osittain onnistunut, kun äänioikeutetuiksi on tullut paljon henkilöitä, joita saamelaiset pitävät suomalaisina. Saamelaisuuteen liittyvä lainsäädäntö on tarkoitettu turvaamaan nimenomaan tämän päivän saamelaisten oikeudet omaan kieleensä ja kulttuuriinsa. Saamelaiskäräjät on toistuvasti korostanut, että saamelaisuutta ei voi määritellä ilman henkilökohtaista yhteyttä saamelaiskulttuuriin ja sitä, että yhteisö itse tunnistaa omat jäsenensä.

Vielä uuvuttavampaa, jopa traumatisoivaa on ollut se aggressiivinen puhetapa, jota saamelaisia kohtaan on käytetty. Saamelaiskäräjien vastustajat (ja sinne turhaan hakevat) ovat markkinoineet hyvinkin jyrkkiä näkemyksiä, jotka kieltävät nykyisten saamelaisten aseman ”oikeina” saamelaisina ja alkuperäiskansana. Heidän mukaansa saamelaiskäräjiä hallinnoi ”hyvin pieni piiri” ”Norjasta (laittomasti) muuttaneita saamelaisia”, jotka harjoittavat ”omaa sukua suosivaa” politiikkaa hyväksymällä saamelaisiksi ”vain omaa väkeään” ja rajoittamalla ”oikeiden metsäsaamelaisten” ”demokraattisia mahdollisuuksia” tulla mukaan päätöksentekoon. Tämä vääristelevä kuva, joka sosiaalisessa mediassa on saanut jopa vihapuheen ja rasismin piirteitä, on mennyt yllättävän hyvin läpi niin suomalaisessa mediassa kuin päättäjienkin keskuudessa.

Uuslappalaiset ovat uskotelleet, että Suomen saamelaiskäräjät ei edusta kaikkia Suomen saamelaisia. Vallitsevan tutkimuksen mukaan on täysin selvää, että Suomessa on kolme kieliryhmää eli pohjoissaamelaiset sekä koltan- ja inarinsaamelaiset. Siitä, ovatko nämä ryhmät päässeet asian-

mukaisesti edustamaan saamelaiskäräjillä, on esitetty julkisuudessa mielikuvituksellisiakin väitteitä. Saamelaiskäräjien historian tutkijana (Lehtola 2005) pidän kuitenkin selvänä, että mikään näistä ryhmistä ei ole joutunut syrjityksi saamelaiskäräjien toiminnassa. Inarinsaamelainen saamelaiskäräjien toinen varapuheenjohtaja Leo Aikio totesi aiemmin perustuslakivaliokunnan kuulemisessa, että inarinsaamelaisuutta käytetään keppihevosena saamelaisten oikeuksia vastustavien keskuudessa. Voidaan puhua inarinsaamelaisuuden hämärtämisestä sen saamelaiskäräjien ja Suomen lainsäädäntöön liittyvän seikan varjolla, että äänestysluettelot eivät ole julkinen asiakirja. Siksi niistä voidaan esittää väitteitä, joita ei voida kumota äänestysluettelon salassa pidettävyyden takia. Kolttasaamelaisten osalta näitä väitteitä on ollut vaikeampi esittää, kuten luottamusmies Veikko Feodoroff totesi samassa yhteydessä. Hän korosti lappalaispykälän pikemminkin syrjivän kolttasaamelaisia, koska heillä ei historiallisista syistä johtuen ole mahdollista vedota vanhojen, usein jo Ruotsi-Suomen aikaisten lapinkylien oikeuksiin. ”Saamelaisyhteisö tunnistaa itse jäsenensä ja oleellista on elävä kulttuurillinen yhteys yhteisöön”, Feodoroff totesi.

Uuslappalaisten keskeisin väite on se, että Suomessa olisi muitakin saamelaisryhmiä kuin ne, jotka ovat edustettuina Suomen saamelaiskäräjillä. Tämän ”tuntemattomaksi” tai ”ei-tunnustetuksi” jääneet ryhmän eli metsälappalaisten/metsäsaamelaisten/statuksettomien saamelaisten määrittely on jäänyt kuitenkin täysin myyttiseksi. Niitä koskevat historialliset käsitykset perustuvat tunnettuihin saamelaisten historian vaiheisiin. Mitään tuntemattomia ryhmiä sieltä ei löydy. Siinä, missä esimerkiksi inarin- tai kolttasaamelaisuus perustuu olemassa oleviin kieliryhmien nimityksiin, ”metsäsaamelaisuus” on tutkijoiden kehittämä käsite havumetsäalueen saamelaisille yleensä: mikään saamelaisryhmä ei ole koskaan kutsunut itseään metsälappalaisiksi. Kyseessä on 1990-luvulla poliittisin motiivein synnytetty ryhmä. Sen osoittaa saamelaisten ns. etnopoliittinen historia koko 1900-luvun ajalta: pohjoissaamelaiset, inarinsaamelaiset ja kolttasaamelaiset ovat olleet tässä toiminnassa mukana kaiken aikaa, kun taas ensimmäiset metsälappalaiset/-saamelaiset yhdistykset perustettiin vasta 1990-luvulla.

Käsite ”statukseton saamelainen” taas on synnytetty Pohjois-Amerikan *statukseton intiaani* -käsitettä mukaillen. Statuksettomiksi intiaaneiksi itseään kutsuvat vetoavat kuitenkin esivanhempiensa kansallisuuteen (joka viittaa nimenomaan etniseen yhteisöllisyyteen) eivätkä esivanhempiensa elinkeinoon kuten ns. ”statuksettomat saamelaiset”. Kemin ja Tornion Lapissa asukkaat merkittiin aikanaan viranomaisluetteloihin elinkeinon eikä kansallisuuden mukaan. Kaikki ns. lappalaiselinkeinoja harjoittaneet merkittiin kansallisuudesta riippumatta lappalaisiksi, myös alueelle siirtyneet suomalaiset ja karjalaiset. Suomalaisista tuli nykyisen saamelaisalueen eteläpuolella nopeasti dominoiva väestöryhmä, johon saamelaiset sulautuivat ja suomalaistuivat yleensä jo 1700-luvun loppuun mennessä.

Metsäsaamelaisiksi ja statuksettomiksi saamelaisiksi itseään kutsuvia suomalaisia yhdistää siis jonkun kaukaisen esivanhemman kuuluminen tiettyyn elinkeinoryhmään, mutta saamelaisiksi nämä esivanhempia koskevat elinkeinomerkinnät eivät heitä tai heidän esivanhempiaan todista. He ovat vedonneet siihen, että pakkosuomalaistamisen takia heidän muinaiset esivanhempansa ovat suomalaistuneet. Mennyttä vääryyttä ei voi kuitenkaan oikaista uudella vääryydellä. Tällainen olisi etnisten suomalaisten laaja hyväksyminen saamelaiskäräjien äänioikeutettujen luetteloon vain siksi, että joku heidän esivanhempansa on joskus merkitty lappalaisten elinkeinojen harjoittajaksi. Tämä merkitsisi elävän saamelaiskulttuurin ja kielen pikaista murentamista.

Saamelaisuuteen ja alkuperäiskansojen oikeuksiin liittyvä lainsäädäntö on tarkoitettu turvaamaan nykyisten saamelaisten oikeudet omaan kieleensä ja kulttuuriinsa. Niitä ei voi palauttaa takautuvasti. Muita saamelaisryhmiä Suomessa ei nykyään ole kuin ne, joilla on vaaleilla valitut edustajansa saamelaiskäräjillä. Saamelaisia voi virallisissa yhteyksissä edustaa vain saamelaiskäräjät.

Perusteettomia väitteitä saamelaiskäräjälaista. Uuslappalaisten usein toistuva väite on ollut se, että saamelaiskäräjien äänestysluettelo perustuu puutteelliseen ja yksittäiseen väestötutkimukseen vuonna 1962. Todellisuudessa äänioikeutettujen luetteloa on Suomessa kerätty jo vuodesta 1945, ja sitä täydennettiin merkittävästi vuosina 1949-1952 sekä 1962. Näissä tutkimuksissa kootut tiedot olivat pohjana vuonna 1972 aloittaneen saamelaisvaltuuskunnan toiminnalle, ja äänestysluetteloa on jatkuvasti tarkistettu. Luetteloon ei vielä 1980-luvulla ollut ns. tunkua, koska saamelaisuus ei juuri kiinnostanut paikallisia suomalaisia. Vasta, kun alkuperäiskansan oikeuksiin liittyvä lainsäädäntö synnytti ajatuksen saamelaisten vallan lisääntymisestä, äänestysluetteloon pääseminen alkoi kiinnostaa muitakin paikallisia. Nämä lähes 80 vuoden ajan kerätyt demografiset tiedot tulevat olemaan kulmakivenä myös äänestysluettelojen uudistamisessa.

Lakimuutoksen vastustajat ovat väittäneet myös, että kielensä menettäneet saamelaiset eivät voi päästä äänestysluetteloon. Käsitys ei pidä alkuunkaan paikkaansa. Kieliyhteys ei edellytä asianomaisen henkilön tai edes hänen vanhempiensa kielitaitoa, vaan ensimmäisenä opitun kielen vaatimus ulottuu nykylaissa kolmanteen, lakiehdotuksessa jopa neljänteen sukupolveen. Kieliyhteys on kriteeri, jolla pyritään korostamaan saamelaisten yhteisöön kuulumista.

Lain muutosta vastustavat ovat vedonneet siihen, että paitsi suomalaisten myös saamelaisten parissa on erimielisyyttä sen hyväksymisestä. Syksyn 2022 aikana muutoksen kannalle asettuivat kuitenkin julkisesti lähes kaikki merkittävät saamelaiset tahot. Saamelaiskäräjät hyväksyi sen äänin 15-3, mitä voi pitää merkittävänä enemmistönä missä tahansa edustuslaitoksessa. Se on 71 prosenttia eli enemmän kuin määräenemmistö (2/3) ja lähes sama kuin Suomen eduskunnassa vaadittu 5/6-enemmistö, joka vaaditaan lain käsittelyyn kiireellisesti. Kolttasaamelaisten kyläkokous asettui sen kannalle. Ruotsin, Norjan ja Suomen saamelaiskäräjät, kuten myös Saamelaisneuvosto, ilmoittivat kannattavansa lakimuutosta. Lukuisat saamelaisjärjestöt ovat muutoksen kannalla. Samoin valtion, saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen valtuuttama totuus- ja sovintokomissio toivoo lainmuutosta, joka merkitsisi valtavaa harppausta kohti saamelaisten luottamusta. Lain muutoksen puolesta on koottu adressi, jossa on yli 20 000 nimeä sekä saamelaisten että suomalaisten parista. Lakimuutosesityksellä on siis ennennäkemätön tuki sekä saamelaisyhteisössä että suomalaisen valtaväestön taholla.

Saamelaiskäräjälain muutosta vastustavat ovat vedonneet laajemminkin tarpeeseen saada paikallinen yhteisymmärrys ennen kuin asioista voidaan päättää vähemmistön eli alkuperäiskansan hyväksi. Vaatimus on outo, sillä voi kysyä, milloin kansainvälisiä sopimuksia olisi säädetty niin, että niitä koskevien osapuolten välillä olisi täysi yhteisymmärrys. Kaikki tämä tuntuu viittaavan siihen historiallisestikin havaittuun seikkaan, että suomalaiset eivät luota saamelaisten kykyyn päättää omista asioistaan. Vastustajien tavoitteena on nimenomaan murentaa saamelaiskäräjien legitimiteettiä ja sitä kautta saamelaisen mahdollisuuksia omaan päätöksentekoon.

Lakiesityksen toteutuminen takaisi, että saamelaiskäräjien tehtävät ja legitimiteetti eivät vaarannu, samoin kuin sen, että saamelaiskäräjien vaaliluettelo täyttyisi pikkuhiljaa saamelaiseen kansanryhmään kuulumattomista ulkopuolisista henkilöitä. Saamelaismääritelmää ei saisi laajentaa koskemaan henkilöitä, joita saamelaiset eivät tunnista ryhmänsä jäseniksi. Se merkitsisi saamelaisten pakkosulauttamista valtaväestöön. On tieteellisesti ja juridisesti kestämätöntä pitää saamelaisuuden kriteerinä viranomaisten luetteloihin merkittyä esivanhempien elinkeinoa. Viranomaislähteiden ”lappalainen” ei ollut etninen määre, vaan elinkeinollinen. Saamelaisuus ei määrity juridisesti pelkästään geneettisten ominaisuuksien eli polveutumisen perusteella, tai vain saamen kielen taidon pohjalta. Kumpaankin tarvitaan henkilökohtainen yhteys saamelaiseen kulttuuriin ja saamelaisyhteisöön.

Yhteenveto saamelaismääritelmästä. Saamelaismääritelmän uudistusehdotus on erittäin merkittävä, jopa ratkaiseva Suomen saamelaispolitiikan kannalta. Pyrkimyksenä on pelastaa saamelaiskäräjien toimintamahdollisuudet saamelaisten itsehallintoelimenä ja korjata Suomen ryvettynyt maine saamelaisasioiden oikeuksien hoitamisessa, josta Suomea on huomautettu useaan kertaan ja useissa elimissä kansainvälisten sopimusten rikkomisesta. Kuten perusteluissa todetaan, esityksen tavoitteena on toteuttaa YK:n ihmisoikeuskomitean 1.2.2019 julkaisemat ratkaisut saamelaiskäräjien vaaliluetteloon hyväksymistä koskevissa valitusasioissa. Toiseksi lakiesityksen hyväksyminen on tärkeä alussa mainitsemani kiistan ja julkisen vellonnan, toisin sanoen saamelaisten ja suomalaisten suhteiden osalta. Kolmanneksi lakimuutos vahvistaisi saamelaisten itsemääräämistä, jonka monet saamelaiset kokevat tällä hetkellä hyvin näennäiseksi, kun saamelaiskäräjät itse ei saa määritellä edes sitä, kuka voi tulla merkityksi sen vaaliluetteloon.

Saamelaismääritelmään liittyvä kiista on jo 25 vuoden ajan estänyt paitsi esimerkiksi Kansainvälisen työjärjestö ILO:n yleissopimus nro 169:n ratifioinnin, myös käytännössä kaikki YK:n alkuperäiskansojen suositukseen liittyvät uudistukset. Lakiesityksen hyväksyminen olisi merkittävä askel uuteen vaiheeseen Suomen saamelaispolitiikassa. Saamelaisten itsemääräämisen tulee päästä toteutumaan Suomessa paremmin, ja esimerkiksi äänestysluetteloon liittyvien prosessien tulisi olla saamelaisten sisäinen asia. Kielikriteerin laajentaminen yhtä sukupolvea kauemmaksi vastaisi sitä tavoitetta, johon epäonnistuneeksi todetulla lappalaiskriteerillä alun alkaen pyrittiin eli vahvistamaan kieli- ja yhteisökriteeriä, joka perustuu saamelaisten omaan jäseneksi tunnistamisen tapaan. Lisäksi lappalaiskriteerin poistaminen varmistaa sen, että Suomi rinnastuu saamelaisasioiden hoidossa muihin pohjoismaihin.

9 § Yhteistoiminta- ja neuvotteluvelvoite sekä 9 b § Menettely yhteistoiminnassa ja neuvotteluissa

Maa- ja metsätalousvaliokunnalle antamassani kirjallisessa asiantuntijalausunnossa 9.1.2023 olen käsitellyt tätä kohtaa. Lyhyesti sanottuna esitys yhteistoiminta- ja neuvotteluvelvoitteesta on mielestäni tervetullut, koska se tarkentaa menettelytapaa. Muutoksen ei toivoisi jäävän vain nimityksen asteelle, vaan toteutuvan haluna vilpittömään ja oikea-aikaiseen neuvotteluun, joka sisältää jo suunnitteluvaiheen osallistamisen. Vaikka lakiesitys esittää pyrkimykseksi “saavuttaa yksimielisyys saamelaiskäräjien kanssa tai saada saamelaiskäräjien suostumus ennen päätöksentekoa”, saamelaiskäräjien valta esimerkiksi kunnallisen itsehallinnon suhteen ei tässä suhteessa ole lisääntymässä. Velvoitteen täsmentäminen antaa kuitenkin toivoa siitä, että jatkossa yhä enemmän saamelaiskäräjien kanssa neuvoteltaisiin ”vilpittömin mielin ja oikea-aikaisesti niin, että asian lopputulokseen on mahdollisuus vaikuttaa ennen asian ratkaisemista”. Kohdassa 9a§ tehty ehdotus vaikutusten arvioinnista haittavaikutusten tunnistamiseksi on kannatettava.

Kirjallisuusviite: Lehtola, Veli-Pekka 2005: *Saamelaisten parlamentti. Saamelaisvaltuuskunta 1973-1995 ja Saamelaiskäräjät 1996-2004*. Inari: Sámediggi.

Kunnioittavasti,

Oulussa 5.2.2023, Veli-Pekka Lehtola, saamelaisen kulttuurin professori, Oulun yliopisto; pohjoisen kulttuurihistorian dosentti, Lapin yliopisto